

LA SAFO DE VÍCTOR BALAGUER

Teresa Costa-Gramunt
Clos Sucoí, Vilanova i la Geltrú, febrer de 2010

En la tragèdia Safo, Víctor Balaguer presenta, estafeta, la històrica personalitat de Safo, la recrea sota l'èròtica dominant de la seva època, que tant com masculina és masclista, i, per tant, el text no resulta modern, com potser caldria esperar en un home avançat al seu temps. Balaguer mostra el personatge de Safo tradicional, no pas real: una dona sotmesa, esclafada per la circumstància de l'abandó de l'amant i amb penediment per la seva anterior llibertat amorosa.

|23

En la reedició, de l'any 2001, de les *Tragèdies* de Víctor Balaguer amb motiu del centenari de la seva mort, en el text introductori Pere Farrés escriu que «Balaguer no crea del no-res els seus personatges; s'assegura prou, amb notes i advertiments previs a la tragèdia, de fonamentar històricament, citant les fonts, l'existència del personatge i del fet que són objectius en l'obra. Podrà manipular més o menys els fets, sense caure, però, en la traïció d'aquests fets.»

A mi em sembla que sí que hi va haver una certa 'traïció' per part de Víctor Balaguer quan va 'recrear' la imatge de la poeta Safo, la protagonista històrica a qui va dedicar una de les seves tragèdies publicades l'any 1876. De fet, ve a ser una traïció al personatge històric de Safo, no a les diverses versions llegendàries de la seva vida, com reconeix Balaguer en les paraules introductòries a l'edició castellana de les *Tragèdies*, l'any 1892: «Sobre la tercera y última versión de la vida de Safo [de les tres que Balaguer esmenta en el seu

text], compuse yo el monólogo, soliloquio o mejor *tragedia*, que he traducido al castellano y puede leerse a continuación de estas líneas.»

Aquesta "tercera i última" versió de la vida de Safo que Balaguer esmenta fa de la poeta una hetaira que quan va enamorar-se de Faó va abandonar la seva vida desordenada i la seva homosexualitat femenina. Però si la veritable Safo, nascuda a l'illa de Lesbos, és la figura històrica més famosa de l'amor lèsbic, l'amor entre dones!, crec que en aquesta figuració de Safo per part de Balaguer més aviat cal veure-hi la projecció d'una idea androcèntrica, si no d'un prejudici general en contra dels amors femenins, malvistos i encara ara incompresos per bona part de la societat.

La tragèdia *Safo* de Balaguer, una peça breu escrita en vers, es concreta en el monòleg que Safo dirigeix a Faó i a ella mateixa al caire de la Lèucada, la roca que s'avança sobre el mar, abans de llançar-se a les aigües que, segons l'oracle, l'han de guarir del mal d'amors:

Safo llançant-se al mar
Miquel Carbonell i Selva (1881)
Museo Nacional del Prado

Lo foc que et crema, oh Safo,
Lèucada apagarà.

La Safo de Víctor Balaguer, doncs, mor per l'amor d'un home pels besos redemptors del qual s'aixecava redimida.

Víctor Balaguer, que reconeix l'enorme vàlua de Safo com a poeta lírica, la vol redimir 'patriarcalment' (i pel camí de la literatura) de la seva vida de bacant impúdica:

Safo l'*hetàrea*
ha mort per donar vida a una altra Safo,
la Safo de Faon, que, papallona
de gais colors i d'ales reluzentes,
impura ahir i avui purificada,
deixa en lo clot dels vicis ses despulles
per remuntar-se als cels immaculada.

Safo o Sapha, tal com li van ensenyar a dir a l'escriptora Maria Àngels Anglada quan va visitar Lesbos o Mitilene, lloc de naixença de la desena musa (o de la musa entre les muses, tal com ja la van reconèixer els mateixos contemporanis d'aquesta poeta grega nascuda cap al 640 a.C.: «Oh, Safo divina, ornada de violetes, de somriure de mel...» –va escriure el poeta Alceu, a qui ella va guanyar nombroses vegades en diversos certàmens públics).

De l'obra de Safo, tal com també reporta Balaguer en les paraules d'introducció en l'edició castellana d'aquesta tragèdia de l'any 1892, només se'n conserven alguns poemes i fragments i constitueixen una mostra de referència de la primera poesia lírica que es va fer a Europa.

La poesia de Safo té un rerefons filosòfic, tot i que ben encarnat en la vida quotidiana. La seva és una poesia viva, de l'experiència.

«Amb Safo –escriu Aurora Luque, i tradueixo– ens trobem amb una situació paradoxal: el sostingut prestigi del personatge contrasta amb l'escassa fortuna dels seus textos.»

En efecte: només podem llegir 168 fragments dels nou llibres de Safo conservats, havent estat trobats a Alexandria.

«En les rutes de transmissió, els agents destructius han estat múltiples: la sorda indiferència, les larves, l'atzar, els avenços mateix de l'escriptura, els climes, les religions, les rates» –continua Aurora Luque. No obstant això, a través d'aquests fragments i poemes mutilats ens arriba l'aura de Safo, la seva veu fresca, la seva ploma àgil, la seva cançó avançada en el temps.

«Que se'm perdoni si parlo de Safo com d'una contemporània meva. En la poesia, com en els somnis, no envelleix ningú» –ha escrit el poeta neogrec del segle XX Odiseas Elítis.

De Safo ens ha arribat la flama incandescent de la seva poesia i la seva història personal, posteriorment confosa amb una llegenda plena de «misteris i escabrositats», com diu Balaguer.

Una història esfilagarsada i composta de pedaços, sí, però història al cap i a la fi i de la qual es coneixen prou detalls. El cercle on es va moure Safo –que es va casar i va tenir una filla, Cleis, a qui va dedicar poemes, un dels quals s'ha conservat– era un cercle de dones: un cor líric, un grup de joves solteres que es dedicaven, com era costum en les

L'anomenada Safo
Fresc trobat a Pompeia (Nàpols)

classes altes de l'època, a activitats musicals amb una finalitat ritual i amb implicacions religioses i educatives. Safo instruïa les noies fins que es casaven, com es pot deduir dels seus versos més autobiogràfics.

«La cultura grega arcaica era una cultura del cant: la poesia cantada o recitada era el vehicle per conèixer la història, per fixar les regles socials i per determinar el significat de tot allò que és religiós» —relata Luque. I aquí és on trobem Safo com a poeta i com a mestra, no com a sacerdotessa (com també s'ha escrit, emparant-se en el poema que Safo dedica a Afrodita, la deessa de l'amor).

A la “casa de les Muses” (el temple d'Apol·lo) és «on Safo guiava els cors de noies que agermanaven poesia, música i dansa. I on s'enamorava d'aquelles radiants adolescents que, així i tot, ensenyava i acompanyava fins al matrimoni. El culte a Afrodita, la daurada Afrodita, ombrejava benèvolament aquests amors» —ha dit Maria Àngels Anglada.

De la vida de Safo sabem el que ella mateixa va escriure i el que altres han escrit sobre ella. Safo, que va ser esposa i mare com era tradició, dóna fe a través dels seus poemes abrandats de com va estimar també algunes

noies deixebles seves amb l'amor que Afrodita li inspirava.

Ara bé: a Safo, que va envellir (i prou que li dolia, com es constata en el poema *La meva vellesa*), la tradició oral posterior li va inventar una mort tràgica, novel·lesca. Potser feia estrany que una dona amb una vida literària i eròtica excepcionals tingués un final massa casolà.

La tradició, o més aviat la llegenda (que es va difondre basada en la comèdia perduda de Menandre *Leucàdia*, s. IV a.C.), li va inventar una mort dramàtica, per suïcidi:

«Safo va envellir, doncs; els papirs trobats a Egipte ens han lliurat aquests fragments [el poema sobre la seva vellesa], testimonis de l'edat ja avançada de la gran lírica. S'han esmicolat les llegendes entorn d'una Safo que es llença al mar en un ritual amorós» —va escriure Maria Àngels Anglada.

Safo, doncs, no s'hauria llençat al mar des de la roca Lèucada en veure's menyspreada pel seu estimat Faó (que, d'altra banda, sí que sembla que és un personatge llegendari).

Faó és un personatge vinculat al cicle mític d'Afrodita. Es diu que a Faó, barquer de Lesbos, Afrodita li va concedir joventut i poder de seducció. Totes les dones de Lesbos se n'enamoraven, fins i tot Afrodita mateix.

Safo era de Lesbos. Podia, doncs, com les altres dones, estar enamorada 'platònicament' d'aquest ésser mitològic semblant a Adonis o a Endimió, joves mortals que per la seva bellesa i atractiu van ser estimats per deesses poderoses, decidides i actives en l'amor com la mateixa Safo.

Víctor Balaguer escriu la seva tragèdia en base no a la història real d'aquella Safo sinó en base a una llegenda de les que han anat circulant durant segles per emmascarar l'heterodòxia d'una vida d'amors lèsbics. Segons el patró ortodox, Víctor Balaguer ens presenta Safo com una penedida dels seus amors desviats, com una pecadora que només pot salvar-se de la condemna social en braços de Faó.

El Faó que Víctor Balaguer recrea de la llegenda, després de prendre Safo com a amant –com a estimada no, altrament no l'hauria abandonada– la menysprea. Mentre que Safo, que no sap estimar si no és amb tot el seu ésser, si no té l'amor del seu estimat desitja morir.

Aquesta Safo balagueriana no respon a la mestra Safo, com li deien, que, sense allunyar-se dels costums de l'època, es va permetre ser amant de joves aprenents de recitadores, de dansarines i de futures mares de família.

Víctor Balaguer ens mostra així la seva mudança de Safo:

Safo l'*hetàrea*
ha mort per donar vida a una altra Safo,
la Safo de Faon

Víctor Balaguer bé hauria pogut vestir l'ànima de la poeta amb uns altres ornaments. Però, recolzat en el que avui en diríem “allò que és políticament correcte”, segons una mirada androcèntrica de la realitat, basant-se en una llegenda que s'havia fossilitzat i que ja anava bé a la gent benpensant de la seva època, construeix, sí, una tragèdia per a Safo, però no tal com habitualment és llegida.

Al meu entendre, Balaguer ens presenta la personalitat de Safo totalment estafeta (traint els fets) a causa de la projecció eròtica dominant que més que masculina és masclista, i converteix no sabem si prou conscientment Safo en una dona sotmesa, esclafada per la circumstància de l'abandó de l'amant i amb penediment per la seva anterior llibertat amorosa. Però llibertat que ho va ser també poètica i que testimonia amb força una subjectivitat vital i creativa sense prejudicis.

Posats a imaginar, fóra interessant poder dialogar amb don Víctor sobre aquesta seva visió de Safo. Qui sap si, amb ulls d'avui, no retornaria a la poeta grega Safo la seva identitat real; si ell, que era un lliurepensador, no seria ara un partidari, també en això, de la seva llibertat de cor i de pensament.

BIBLIOGRAFIA

ANGLADA, Maria Àngels. *Paradís amb poetes*. Barcelona: Destino, 1993.

BALAGUER, VÍCTOR. *Tragèdies*. Tarragona: Arola, 2001.

LUQUE, AURORA. *Safo. Poemas y testimonios*. Barcelona: Acantilado, 2004.

SAFO. *Poemas y fragmentos*. Madrid: Hiperión, 1997.